

dr hab. Anna Nadolska-Styczyńska
Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej
Wydział Nauk Historycznych
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anny Kubisztal:
Antropologia portugalska –historia i współczesność.
Studium wybranych tekstów, narracji i dialogów**

Praca mgr Anny Kubisztal jest studium dotyczącym bardzo mało znanego w Polsce tematu, jakim jest historia, charakter, zakresy i metodologia portugalskiej etnografii - etnologii - antropologii kulturowej. Autorka określiła dysertację jako „wędrowkę po świecie” tamtejszej antropologii oraz jako pierwszą w Polsce próbę ukazanie dróg „rozwoju antropologii portugalskiej w perspektywie chronologicznej” (s. 6). Zaznaczyła zarazem, że ma świadomość wynikającego z tego podejścia niebezpieczeństwa zagubienia się w szczegółach. Przyjęła bardzo szeroki zakres czasowy, bowiem od połowy XIX wieku po rok 2013. Czytamy: „Chcę ukazać zainteresowania i dokonania portugalskich intelektualistów w oparciu o publikacje, jakie się ukazały, a także zaprezentować prowadzone przez nich prace badawcze”(s. 17). Mgr A. Kubisztal stwierdza, że w jej opinii, główne pytanie antropologii portugalskiej brzmi: „Kim jesteśmy?”. Nazywa je jej „inspiracją” i zastanawia się, czym jest ono wywołane oraz w jaki sposób poszukiwano na nie odpowiedzi (s. 5).

Autorka stawia też problem wzajemnego oddziaływania antropologii i historii, stara się także ocenić, na ile antropologia portugalska ma charakter autorski oraz czy i dlaczego wspomniane powyżej pytanie „kim jesteśmy” jest dla badaczy portugalskich tak istotne. Interesuje ją także sposób stosowanych narracji i jego stopniowe przemiany. Kolejnym zagadnieniem, jakie autorka poruszyła w swojej pracy była autonomia portugalskich badań w stosunku do trendów nauki Zachodu.

Autorka wykorzystała obszerny zespół źródeł. Podstawą stała się oczywiście miejscowa literatura, zarówno ta dotycząca badań nad kulturą jak i prace omawiające dzieje dyscypliny. Autorka wykorzystała też dwa opublikowane wywiady z antropologami pracującymi w Lizbonie. Natomiast badania biblioteczne poszerzyła o poszukiwania archiwalne, prowadzone także w zasobach muzealnych. Warto podkreślić, że całość uzupełniła materiałem zebrany podczas przeprowadzonych wywiadów, rozmów i obserwacji uczestniczącej. Tych ostatnich materiałów nie sposób nie docenić. Przeprowadziła bowiem 18 wywiadów i rozmów etnograficznych z czynnymi zawodowo antropologami - przedstawicielami różnych pokoleń i instytucji. Jednak nie wszystkie z nich były rejestrowane, a wiele uzupełnianych stopniowo, podczas kolejnych spotkań. Autorka określa je jako „Niezliczoną ilość nierejestrowanych rozmów etnograficznych” (s. 11), polegających na wzajemnej wymianie uzupełniających się refleksji antropologicznych (s. 23). Niestety nie zamieściła w pracy wytycznych do prowadzonych rozmów.

Całość wiedzy uzupełniła obserwacjami uczestniczącymi przeprowadzonymi podczas dwukrotnego pobytu stypendialnego: kilkumiesięcznego w roku 2011 i kilkutygodniowego odbytego dwa lata później. Podczas toku studiów uczestniczyła w badaniach dotyczących tradycyjnych elementów kultury zachowanych przez osoby przybyłe z Makau, a mieszkających w Portugalii oraz muzyki indyjskiej jako elementu wielokulturowej społeczności Lizbony.

Autorka wymienia we wstępie cały zestaw zasad i metod, które brała pod uwagę w doborze i przedstawieniu omawianych prac. Podkreśliła wagę „aspektu osobistego doświadczenia terenu” (s. 12), konieczność dwojakiego – intymnego i chłodnego spojrzenia na badaną rzeczywistość. Służyć miał temu dobór bardzo różnorodnych źródeł, pozwalający na uwzględnienie kontekstu kulturowego, historycznego, społecznego i obyczajowego. Autorka podkreśla, że jej zamierzeniem było, aby praca wpisywała się w założenia antropologii refleksyjnej (s.24).

Poza próbą omówienia przemian zachodzących w doborze tematów i charakterze kolejno powstających tekstów, autorka podjęła analizę wybranych prac portugalskich antropologów. Jak stwierdziła, inspirowała się w niej pracami takich badaczy jak C. Geertz, J.Clifford i V. Crapanzano oraz Mary Louise Pratt. Odniosła się też w swoim opracowaniu m.in. do M. Foucaulta i R. Barthesa, a z polskich badaczy do W. Kuligowskiego i M. Brockiego i (rozdział V). Analizowała wybrane opracowania pod kątem ich zawartości tematycznej i metodologii, ale także formy narracji, stawiając pytanie, czy wybrani badacze mogą być uznani za autora a ich prace za dzieła. Relacjonując poglądy poszczególnych współczesnych badaczy, odwołała się do przeprowadzonych rozmów stosując narrację dialogu, co w interesujący sposób wpłynęło na charakter rozprawy.

Autorka informuje, że w pracy wykorzystała pojęcie „kręgu hermeneutycznego” M. Heidegera, (właściwie odwołuje się do tez H.G. Gadamera), jednak ostateczny efekt nie jest udany. Autorka skupiła się na wstępnym „rozumieniu ogólnego sensu całości” i opisie własnych wrażeń, jakich doświadczyła podczas odbytych studiów (rozdział I). Przedstawia swoje „przedsady”, pewną wstępną wizję charakteru i rozwoju portugalskiej antropologii, którą stara się weryfikować kolejnymi opisami. Wykorzystywała w nich tak opinie badaczy portugalskich (zarówno te publikowane jak zdobywane w drodze wywiadu i swobodnych rozmów) jak i swoje późniejsze obserwacje i doświadczenia. Jednakże stosowanie procedur hermeneutyki wymaga perfekcyjnej narracji i bardzo przemyślanej struktury tekstu. Autorce zabrakło w tej materii doświadczenia.

Praca sprawia wrażenie chaotycznej. Zawiera liczne powtórzenia niektórych treści, a omawianie kolejnych opracowań, poruszających te same albo bardzo podobne zagadnienia nie ułatwia sprawy. Dodatkowo wrażenie to potęguje słuszne skąd inąd powracanie do wątków przewijających się przez wszystkie opisywane okresy rozwoju dyscypliny (m. in. wspomniane badania nad tożsamością) i odwoływanie się do wielokrotnie wcześniej omówionych prac i motywów oraz oczywiste „przenikanie się” poszczególnych wydzielanych etapów historii dyscypliny. W efekcie odnosi się momentami wrażenie że to nie jest jednolity tekst, a kilka rozmaitych esejów połączonych dość swobodnie w całość. Razi rwana narracja, dodatkowo wzmocniona nierównomiernym

rozmieszczeniem tekstu na stronie. Czasami trudno się zorientować, gdzie jest koniec rozdziału lub jego części.

Autorka podzieliła pracę na 5 podstawowych rozdziałów, uzupełniając je obszernym wstępem i zakończeniem. Układ opracowała na podstawie dyrektyw sugerowanych przez antropologów refleksyjnych. W pierwszym rozdziale zaprezentowała siebie – autora rozprawy i opisała w jaki sposób poznawała Portugalię jako turystka i jako studentka antropologii kulturowej. Rozdział zawiera także opis centrum badań antropologicznych CRIA, w którym autorka odbywała staż. Drugi rozdział przedstawia początki powstawania etnografii portugalskiej oraz sylwetki tzw. mistrzów i pionierów dyscypliny (m. in. Adolfo Coelho). Wskazuje też dwie perspektywy relacji zachodzących między badaniem społeczności wiejskich i tożsamości narodowej oraz podkreślenia ich odmienności od kultury społeczeństw podbitych. Podejmuje problem ówczesnej dominacji antropologii fizycznej oraz stosunkowo niewielkiego zainteresowań sprawami kulturowymi. Podkreśla też swoiste „zaniedbanie” badań nad kulturami grup zamieszkujących obszary kolonialne. Trzeci rozdział prezentuje okres od 1930 do 1960 roku. Autorka wskazuje rozmaite grupy badaczy zajmujących się wówczas etnologią, omawiając między innymi sylwetkę i osiągnięcia Jorge Diasa podkreślając jego wkład w dorobek i dzieje portugalskiej antropologii. Ostatnia część rozdziału, to krótki opis prac prowadzonych przez zagranicznych antropologów oraz początkowych zmian zachodzących w antropologii portugalskiej.

Rozdział IV dotyczy okresu od lat 70. XX w do współczesności. Autorka odwołuje się w nim nie tylko do publikacji, ale też do wspomnień antropologów, z którymi przeprowadzała rozmowy. Są to przedstawiciele rozmaitych generacji i osoby mające różne zainteresowania naukowe. Ta część rozprawy opisuje też instytucje zajmujące się etnologią oraz omawia charakter prowadzonych studiów.

Rozdział V prezentuje sylwetki i dorobek dwóch wybranych antropologów: Brana O’Neilla oraz João de Pina Cabralai. Autorka przeprowadza analizę wybranych prac obu badaczy, biorąc pod uwagę zasady wypracowane przez C. Geertza i udowadnia, że obaj antropolodzy mają „doświadczenie terenu”, są profesjonalnymi antropologami i są doceniani tak przez badaczy ze swojego kręgu, jak i przedstawicieli innych ośrodków.

Autorka podjęła się niełatwego zadania. Prace poświęcone historii etnografii/etnologii/antropologii kulturowej zazwyczaj są trudne w odbiorze i męczą nadmiarem szczegółów, dat, nazwisk i tytułów. Wymagają też szerokiego spojrzenia na całość dziejów dyscypliny i adekwatnego doboru bardziej szczegółowo omawianych, kluczowych prac. Autorka poruszała się po bardzo słabo znanym w Polsce gruncie, co jest niewątpliwym plusem rozprawy, podpierając się portugalskimi opracowaniami dotyczącymi tego zagadnienia (m. in. João Leala). Co nie znaczy, że praca jest wolna od uchybień.

Autorka niepotrzebnie moim zdaniem odwołuje się do przyjętej przez siebie polskiej nomenklatury dotyczącej dziedziny (niejednoznacznej, o czym sama pisze), w stosunku do rzeczywistości portugalskiej. Podkreśla rozróżnienie etnografii, etnologii, antropologii społecznej i

kulturowej oraz podaje definicje tych dyscyplin powołując się na słownik etnologiczny, którego notabene nie odnajdziemy w wykazie literatury, ale jednocześnie zaznacza, że w Portugalii wszystkie cztery dziedziny nie podlegają tak arbitralnemu rozróżnieniu (s. 7). W efekcie autorka po wstępnym zdefiniowaniu rozumienia pojęć, stosuje nazwy etnografia/etnologia/antropologia w sposób niekonsekwentny: raz traktując je jak odrębne w charakterze dyscypliny, a raz wymiennie. Na stronie 74 czytamy, że prekursorzy i mistrzowie byli i są określani mianem etnografów. Zarazem na stronie 167, w odniesieniu do współczesności stosuje określenie etnografia pozaeuropejska. Na stronie 7 mowa o prekursorach etnografii, na dalszych są to prekursorzy antropologii itd.

W tekście znajdujemy nie tylko sporą ilość niekonsekwencji, ale też niejasnych, a nawet błędnych sformułowań. Na przykład: W rozdziale poświęconym pierwszemu etapowi rozwoju dyscypliny autorka pisze, że była to w naszym rozumieniu folklorystyka, nazywana w tamtejszej rzeczywistości etnografią, zawierającą jednak także zainteresowania przejawami kultury materialnej. Ponadto czytamy też o działaniach „badaczy zajmujących się typowo folklorystycznymi przejawami kultury materialnej, takimi jak na przykład taniec” (s. 73). Zabawny jest także sposób wyjaśnienia tematyki przytaczanego opracowania dotyczącego materiałów do studiów nad festiwalami i wierzeniami (s. 87). Autorka stosuje rozmaite zapisy nazw grup etnicznych [np. Macondes (s. 64), Makonde (s. 68)], używa także nie dość adekwatnie określenia „plemień”, które ma przecież swoje konkretne definicje (s.123). Praca zawiera także błędy redakcyjne w zapisie bibliograficznym i odwołaniach.

Spore zastrzeżenia można mieć także do stylu narracji. Napotykamy kolokwializmy i niezręczności językowe. Czytamy m. in.: „Antropologia w Portugalii jest widziana dla ogółu publiczności w różnych działaniach” (s. 49). Opracowanie zawiera sformułowania nieuzasadnione i niepodparte materiałem empirycznym: na przykład uwaga o niedocenianiu antropologii jako dyscypliny (s. 59), bądź o ogólnym przekonaniu o jej zachodnio-europejskiej genezie (s. 60). Pewne zastrzeżenia budzą także tłumaczenia tytułów opracowań. Czasem słowo *popular* tłumaczone jest jako chłopskie (s.88), czasem jako ludowe (s. 87).

Autorka wydziela 4 etapy rozwoju portugalskiej antropologii: czas mistrzów: 1878-1880; czas prekursorów: przełom XIX i XX w; 1910-1920; i 1920-1960 (s 62) Czyni to w przeciwieństwie do innych badaczy, piszących o 3 okresach. Łączą oni bowiem etap prekursorów z etapem mistrzów (połowa XIX w do lat 20 XX w), za drugi etap uznają okres dyktatury, a za trzeci - etap po rewolucji goździków¹. Moim zdaniem, oddzielenie etapu prekursorów od etapu mistrzów jest nieco sztuczne i nie do końca uzasadnione, co skutkuje wspomnianymi powtórzeniami treści i omawianych prac.

¹ Porównaj m. in.: Anna Isabel Afonso, *Practicing Anthropology in Portugal*, http://www.academia.edu/5367969/Practicing_Anthropology_in_Portugal (dostęp: czerwiec 2016); Miguel Vale de Almeida, *Anthropology and Ethnography of the Portuguese-speaking Empire* <http://miguelvaledalmeida.net/wp-content/uploads/2008/12/historical-companion-postcolonial-literatures.pdf> (dostęp: czerwiec 2016)

Jednocześnie p. Anna Kubisztal opisuje de facto nie 4 a pięć etapów rozwoju antropologii, znaczącą część swoich rozważań poświęcając okresowi po roku 1974.

Zabrakło mi także w opracowaniu bardziej szczegółowych informacji dotyczących takich dziedzin współczesnej antropologii jak badania muzeologiczne, studia nad wielokulturowością i badania post-kolonialne. Wielką też moim zdaniem szkoda, że autorka nie wykorzystowała możliwość dokonania porównania dziejów i charakteru antropologii portugalskiej z etapami rozwoju naszej etnografii/etnologii/antropologii kulturowej.

Mimo wymienionych braków i wskazanych błędów, rozprawa autorstwa mgr Anny Kubisztal jest opracowaniem ciekawym. Autorka zrealizowała postawiony we wstępie cel, opisując zarówno dzieje portugalskiej antropologii jak i charakteryzując wybrane opracowania i przeprowadzając analizę sposobu konstruowania wybranych tekstów oraz opisując charakter i zakresy podejmowanych przez portugalskich etnografów-etnologów-antropologów badań. Odpowiada na pytanie dotyczące znaczącej, ponadczasowej roli badań tożsamościowych, podejmowanych w różnorodny sposób i w różnym stopniu uwikłanych w konteksty polityczne. Wskazuje na znaczące powiązania antropologii nie tylko z historią ale także z polityką, odpowiadającą poszczególnym etapom rozwoju dyscypliny. Podkreśla, że cechą charakterystyczną współczesnej antropologii jest kontynuacja wątków podejmowanych przez starsze generacje badaczy oraz że współczesna antropologia portugalska jest pod względem metodologii do pewnego stopnia efektem połączenia wpływów zachodnich tradycji antropologicznych. Podkreśla jej otwartość na współpracę międzynarodową i międzyinstytucjonalną oraz autorski charakter i znaczącą rolę wiodących, wybranych przez nią do analizy opracowań. Autorka przybliży też stosowane przez portugalskich antropologów sposoby i formy opisu, oraz stosowane techniki i metody badań.

Praca niewątpliwie wypełnia znaczącą lukę w polskich opracowaniach dotyczących antropologii portugalskiej. Brak jest bowiem w Polsce nie tylko kompleksowego omówienia tematu, ale nawet przyczynkowych szkiców z tego zakresu. Brak także tłumaczeń tekstów autorów portugalskich na język polski. Portugalska etnologia/antropologia kulturowa, w znacznej części, tak zresztą jak i polska, jest hermetyczna i słabo znana głównie ze względów językowych². Wartość rozprawy podnosi niewątpliwie fakt przeprowadzenia przez autorkę wywiadów z uznanymi autorytetami antropologii portugalskiej i uwzględnione w rozprawie obserwacje uczestniczące. Jednakże w przypadku podjęcia próby publikacji części rozprawy w postaci artykułu, wymagać będzie ona bardzo starannego, wieloaspektowego dopracowania.

Zadaniem recenzenta jest wskazanie, czy opracowanie wnosi coś do dyscypliny. Biorąc pod uwagę wszystkie wymienione powyżej dodatnie aspekty omawianej pracy jestem zdania, że przedstawiona przez mgr Annę Kubisztal dysertacja spełnia wymogi stawiane rozprawie doktorskiej pozwalając na dopuszczenia autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

² Chociaż warto pamiętać o angielsko, francusko czy niemieckojęzycznych, a zatem szerzej dostępnych tekstach portugalskich badaczy.